

סגולה

גליון לתורה ולתעודה המופיע מעת לעת

מאת

יעקב ישראל סטל

גליון 29 • יט בכסלו תשפ"ג

'וישחטו שעיר עזים' כנגד 'עורות גדיי העזים'

פרשת מכירת יוסף, הורדתו מצרימה, עבודתו, עלייתו לגדולה וירידת יעקב והאחים למצרים, רוויה בהנהגת מדה כנגד מדה¹, ופעמים היא באה כנגד מעשיו של יעקב בעבר. כן, למשל, יוסף נעלם ממנו עשרים ושתים שנה, כנגד השנים שיעקב לא היה בבית אביו²; וכנגד החרדה שהחריד יעקב את אביו, בבואו ליטול את הברכות, נחרד הוא בשעה שנתבקש מאת יוסף להוריד למצרים את בנימין בנו³. ועל שימושה של הנהגה זו באחד מפרטי פרשת מכירת יוסף, יתמקד המאמר הנוכחי.

* קיצורים:

מחזור שבועות = מחזור שבועות: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת 'פרנקל, ירושלים תשס.
קדושתאות ליום מתן תורה = רבי אלעזר בירבי קליר: קדושתאות ליום מתן תורה, מהדורת ש' אליצור, ירושלים תשס.

בשאר הפניות נרשמו הפרטים הביבליוגרפיים המלאים בהופעה הראשונה בלבד.

- ראה: 'יעקבס, מידה כנגד מידה בסיפור המקראי, אלון-שבות תשסו, עמ' 172-173; הרב א"י פסין, מדה כנגד מדה, א, ירושלים תשסט, עמ' לו ואילך; ב, ירושלים תשעד, עמ' סב ואילך; ג, ירושלים תשעה, עמ' ס ואילך.
- בבלי, מגילה יז ע"א: "נמצא, יוסף שפירש מאביו עשרים ושתים שנה, כשם שפירש יעקב אבינו מאביו"; תנ"ב, וישב, ה: "מה יעקב נתכסה מאביו עשרים ושתים שנה, כך יוסף נתכסה מאביו עשרים ושתים שנה, לכך נאמר (בראשית לו ב): 'אלה תולדות יעקב יוסף'".
- בראשית רבה, צא יא, עמ' 1135: "ויאמר אליהם ישראל אביהם, אם כן אפוא" (בראשית מג יא) ... תאמר, אותה החרדה שהחרדתי לאבא - 'ויאמר מי אפוא' (שם כז לג), היא שנודעה עלי כאן".

"סגולה" - אוצר חביב: דבר נכבד ונחמד (פירושי רש"י ואבן-עזרא, שמות יט ה)

א. מדה כנגד מדה בשחיטת השעיר

לאחר שבני יעקב אבינו מכרו את אחיהם יוסף לישמעאלים, הם נטלו את כותנתו, “וַיִּשְׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים, וַיִּטְבְּלוּ אֶת הַכֶּתֶנֶת בָּדָם, וַיִּשְׁלְחוּ אֶת כֶּתֶנֶת הַפָּסִים וַיָּבִיאוּ אֶל אֲבִיהֶם, וַיֹּאמְרוּ: זֹאת מִצָּאֵנוּ. הֲכֵר נָא, הַכֶּתֶנֶת בִּנְךָ הוּא אִם לֹא”. יעקב הכיר את הכתנת והשתכנע ש“חיה רעה אֶקְלָתָהּ” ליוסף בנו⁴.

מדרש מפורסם מסביר מדוע בני יעקב השתמשו דווקא בדמו של שעיר עזים כדי לבדות את מותו של יוסף:

‘וישחטו שעיר עזים’, למה שעיר עזים? שדמו דומה לדם האדם⁵.

אולם חסידי אשכנז הציעו טעם אחר. בפירוש לאחד מתלמידי ה'רוקח' נכתב: “וישחטו שעיר עזים, כאן נפרע מיעקב שרימה אביו בעורות גדיי עזים...”⁶. היינו, מפני שיעקב כיחש באביו יצחק, בהתעטפו ב“עורות גדיי העזים” שאמו רבקה “הלבישה על ידיו ועל חלקת צואריו”, והתחזה בכך לעשו והתברך במקומו⁷, נפרעו ממנו מדה כנגד מדה, ואף בניו כיחשו בו בשעיר העזים, וטבלו בדמו את כתונת יוסף.

רעיון זה מופיע בחיבורים נוספים מחסידי אשכנז. ב'סדר טעמים', פירוש דרשני לתורה מאת ר' שלמה תלמיד ר' שמואל החסיד, הוסבר: “לפי שיעקב פיתה את אביו בשעיר עזים, לפיכך לקחו גם הם שעיר עזים וטבלו הכתנת בדמו”⁸. ובפירוש דרשני אחר מבית מדרשם של חסידי אשכנז: “וישחטו שעיר עזים, ראשי תיבות למפרע עשו. על ידי שרימה אביו בעורות גדיי עזים של עשו, כמוהו בניו בשעיר עזים”⁹. ומתורתם של חסידי אשכנז התגלגל העניין לתימן הרחוקה¹⁰.

4 ראה: בראשית לו לא-לג.

5 בראשית רבה, פד יט, עמ' 1024. ומשם למדרש אגדה; מדרש לקח טוב; מדרש שכל טוב, בראשית לו לא.

6 פירוש הרוקח על התורה, א, פרשת וישב, מהדורת הרב י' קלוגמן, בני ברק תשלט, עמ' ער. פירוש זה אינו לר' אלעזר ב"ר יהודה מוורמייזא, ה'רוקח', אלא לאחד מתלמידיו, ראה על כך: י' דן, 'פירוש התורה לר' אלעזר מגרמייזא', קרית ספר, נט (תשמד), עמ' 644.

7 ראה: בראשית כז יא-טז.

8 סדר טעמים, פרשת וישב, לו לא. החיבור עתיד לראות אור בקרוב ממשי, בע"ה, על ידי.

9 גימטריאות לר' שמשון, נדפס: שפתי חן לר' מרדכי הכהן מצפת, א, פרשת וישב (בסופו), ווארשא תרמד, דף נה ע"ד [תוספות השלם, ד (וישב-ויגש), בראשית לו לא, אות ד, בעריכת הרב י' גליס, ירושלים תשמח, עמ' מט].

אבל בפירוש המקרא הדרשני של ר' מנחם ב"ר שלמה, 'שכל טוב' (נכתב באיטליה בשנת ד'תצטז, 1139): “וכן יעקב, לפי שרימה באביו רימו בו בניו” (מדרש שכל טוב, א, בראשית לו לב, מהדורת ש' בובר, ברלין תרס, עמ' 222), בלא להדגיש שרימות יעקב ובניו היתה באמצעות שעיר עזים, שהוא עיקר עניינו.

10 ראה ספר הרמזים לרבנו יואל על התורה, א, פרשת וישב, מהדורת הרב י' קלוגמן, בני ברק תשסא, עמ' קיז: “וישחטו שעיר עזים”, ראשי תבות בהפך עשו. על ידי שיעקב רימה את אביו בגדי עזים שלקח הברכה מעשיו, לכך רימוהו בניו וציערוהו בגדי עזים. יבוא שעיר ויכפר על מעשה שעיר”. חיבור זה נכתב בידי חכם תימני

הסבר זה, הבנוי על הכלל "שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה"¹¹, אינו מצוי במדרשים שבידינו שהיו מוכרים לחסידי אשכנז¹², אך הוא מפורש בכמה פיוטי 'סדר עולם' שבקדושתאות לחג השבועות שכתבו פייטנים ארצישראליים ופייטנים מאוחרים יותר.

ב. המקורות הפייטנים

בסוגת הפיוט 'סדר עולם' לשבועות רגילים הפייטנים לתאר את קדימת התורה לבריא, את בריאת העולם, ובעיקר את דו־השיח בין הקב"ה לתורה הדוחה את הצעותיו להינתן לאדם הראשון, נח, האבות והשבטים, במוצאה בכל אחד מהם פגם, עד שהיא מוצאת במשה רבינו את הראוי לה¹³. בכמה מפיוטים אלו, הדופי שמצאה התורה ביעקב אבינו הוא הונאת אביו שהוא בנו עשו, ואז מוסיפים כמה פייטנים ומעירים בדרך אגב, שמפני שהוא הטעהו באמצעות "עורות גדיי העזים", נפרעו ממנו בשעיר עזים, שבדמו נטבלה כתנת יוסף, מדה כנגד מדה¹⁴. כן נאמר בפיוט 'אז טרם נוסדו ארץ ושמים' לר' יוחנן הכהן בירבי יהושע, פייטן ארצישראלי בן המאה השביעית או השמינית:

רְמָה בְּהוֹרֹ בְּקַחְתּוֹ שְׁנֵי גְדִיֹ
עוֹרוֹתֵיהֶם בְּלָכְשׁוֹ עַל שְׁתֵּי יָדָיו
וּבָהּ בְּמִדָּה כָּחֲשׁוּ בּוֹ יִלְדָיו
וַיִּשְׁחֲטוּ שְׁעִיר עִזִּים לְצֹאת יָדָיו
וְהִפְרוּ דְבוֹרָ חֲמִישִׁי וְלֹא כִבְדּוּ אֶב
וְהִשְׁלִיכוּ אֶחָ לְבוֹר בְּהִקְבָּצָם יַחְדָּיו¹⁵.

אנונימי שעשה שימוש רב בתורתם הפרשנית דרשנית של חסידי אשכנז, אם כי לפעמים שיבש את דבריהם עקב חוסר הבנתו. ראה מאמרי 'על ברכים, בתי תפלה ותרגולות עץ', דאצ"ה, גליון 92 (טו באייר תשע), עמ' 3 הערה 24.

- 11 תנחומא, נח, יג; בבלי, סנהדרין צ טע"א; מסכת כלה רבתי, א יג, ועוד הרבה.
- 12 הגם שהרעיון אכן נזכר ב'ספר הזוהר', חסידי אשכנז לא הכירוהו, שהוא לא נתגלה אלא שניים-שלושה דורות אחרי זמנם. ראה זוהר, ח"א, דף קפה טע"ב: "כתיב: 'ויקחו את כתונת יוסף' וגו'... קודשא בריך הוא מדקדק בהו בצדיקייא אפילו כחוט השערה. יעקב עבד עובדא כדקא יאות, במאי בגין דאקריב לגבוי אבוי שעיר... ועם כל דא, בגין דאיהו אקריב שעיר ואכחיש ליה לאבוי, דאיהו סטרא דיליה, אתענש בהאי שעיר אחרא דאקריבו ליה בנוי דמא דיליה; באיהו כתיב: 'זאת עורות גדיי העזים הלבשה על ידיו ועל חלקת צואריו', בגין כך 'ויטבלו את הכתונת בדם', אקריבו ליה כתונתא לאכחשא ליה, וכלא דא לקבל דא".
- 13 על מאפייני פיוטי 'סדר עולם', ראה: קדושתאות ליום מתן תורה, מבוא, עמ' 17-18, 67-73. על קטעי הגנאי לאבות האומה שבפיוטים אלו ועל נסיונות הצנזור שלהם וסיבתם, ראה גם: א' מינץ-מנור, 'מה אתה נותן פתחון פה למינים? לפתורנה של שאלת הצנזורה בפיוטים לשבועות', תרביץ, ע (תשסא), עמ' 637-644, ובכל הנסמן שם, עמ' 637-638.
- 14 אמנם יש פיוטים (כמו 'אז טרם נוסדו', ראה להלן) המזכירים את הונאת בני יעקב לאביהם כסיבה לסירובה של התורה להינתן להם, אך גם בהם נזכרו שתי ההונאות, יעקב לאביו ובני יעקב לאביהם, והודגש, שיעקב ענש ורומה בשעיר מדה כנגד מידה.

ביאור: 1 **רמה:** יעקב רימה. **בהורו:** באביו יצחק. | 2 **עורותיהם בלבשו:** כשלבש את עורות שני הגדיים, כדי להידמות לעשו. | 3 **ובה במדה:** באותה מדה, בשעיר עזים. **כחשו בו ילדיו:** ילדי יעקב כיחשו בו. | 4 **לצאת ידיו:** לצאת ידי חובה כלפי יעקב. | 5 **והפרו דבור חמישי:** ביטלו את הדיבר החמישי, “כבד את אביך” (שמות כ יב). | 6 **והשליכו את לבור:** השליכו לבור את יוסף אחיהם.

והם הדברים שטוענת התורה כלפי יעקב בפיוט ‘אֲדִינִי רגובה’ מקדושתא ‘ארוכה מארץ מדה’, לר’ בנימין ב”ר שמואל, שפעל בבזנטיון בתחילת המאה האחת-עשרה:

קול נתנה עליו רחבה ונסוכה
קטרנה מול סניגוריו זוכיו להפכה
קפץ למכלאות תפש שני גדיים שלא כהלכה
קרצם בחופז, חלקת צנאר ויד בעורותם לכרכה
קרב מטעמים בתרמית ותואנה וקבל ברכה 5
קמי חלציו גם הם ומוהו סאה בסאה ככה
קחו שעיר עזים ורצחוהו במקל כתנת פסים ללכלכה
קשה רוחם וחווהו מצאנו כתנת משלכה
קריעת חנם קרעוהו כאלו ראווה בכליכה
קובץ רמיה צידו לא יחרוך בחריכה 10

ביאור: 1 **קול נתנה:** קול תלונה וחמס, על-פי ירמיה יב ח. **עליו:** על יעקב. **רחבה ונסוכה:** כינויים לתורה, על-פי איוב יא ט ומשלי ח כג. | 2 **זוכיו להפכה:** ההופכים בזכותו. | 3 **קפץ למכלאות [...]:** תיאור מעשי יעקב. והכל הם דבריה של התורה. **שלא כהלכה:** כי נטל את הגדיים כדי לרמות את אביו. | 4 **קרצם:** שחטם. **בחופז:** במהירות. כנראה כדי להספיק להתברך מאביו קודם שישבו עשו מן השדה. **בעורותם:** בעורות גדיי העזים. **לכרכה:** לכוך ולעטוף, כדי להידמות לעשו. | 5 **קרב מטעמים:** יעקב קירב והביא לאביו את המטעמים שעשה. **ותואנה:** ועלילה. | 6 **קמי חלציו:** אלו שעמדו מחלציו, בניו. **סאה בסאה:** מדה כנגד מדה. | 7 **קחו:** לקחו. **כתנת פסים ללכלכה:** כדי ללכך בדם השעיר את כתונת הפסים. | 8 **קשה רוחם:** העזו פניהם. **חווהו:** ואמרו לו, ליעקב. | 9 **קריעת חנם קרעוהו:** גרמו לאביהם לקרוע בגדיו על חנם. **כאילו ראווה:** כאילו ראו את יוסף. **בכליכה:** במיטת מתים. | 10 **קובץ רמיה צידו לא יחרוך בחריכה:** סיום טענת התורה כנגד יעקב ובניו: מי שקובץ את צידו ברמייה, לא ייהנה ממנו. כלומר, יעקב ובניו שעשו מעשה רמיה לא יוכלו להיות מקבלי התורה.

- 15 מחזור שבועות, עמ' 373; נ' ויסנשטרן, פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע: מהדורה מדעית ומבוא, ע"ד, ב, ירושלים תשמד, עמ' 39. על ייחוסו של הפיוט 'או טרם נוסדו ארץ ושמם' לר' יוחנן הכהן בירבי יהושע, ראה מאמרי: 'נטילת רשות מהתורה לברוא את העולם', סגולה, גליון 28 (כד בתשרי תשפג), עמ' 4 הערה 12.
- 16 מחזור שבועות, עמ' 343-344. לתולדות הפייטן ר' בנימין ב"ר שמואל, ראה: ע' פליישר, 'אזהרות לר' בנימין (בן שמואל) פייטן', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר יא (כא), חלק א, ירושלים תשמה, עמ' 8 ואילך.
- בפיוטנו נזכרה מסורת מדרשית לא ידועה, שבני יעקב המיתו את השעיר במקל, בהכאה בו, כפי הנראה: "שעיר

שני הפיזטים האחרונים כמעט לא היו מוכרים באשכנז, אך ייתכן וחסידיה הכירו מצרפת הסמוכה שמקצת קהילותיה נהגו לאומרים¹⁷, ומשניהם או מאחד מהם – ושמא דווקא מהפיזט הראשון שנהגו לאומרו גם בקהילת מגנצא האשכנזית¹⁸ – הכירו את הרעיון, שטבילת כתנת יוסף בדם ש'עיר עזים היתה כדי להעניש את יעקב מדה כנגד מדה.

אמנם פרט למגנצא, נתקבלו בקהילות אשכנז רק שניים מחמשת פיזטי 'סדר עולם' לשבועות שהלכו ביבשת אירופה באותם זמנים: 'אלפיים שנה' לר' אלעזר בירבי קליר (מקדושתא 'ארץ מטה) ו'שעשוע יום יום' לר' שמעון ב"ר יצחק ממגנצא (מקדושתא 'ארח חיים'), שבהם לא טוענת התורה כלפי יעקב את דבר רמאותו וממילא גם לא לעונשו 'מדה כנגד מדה'¹⁹, ואילו דופי הרמאות נזכר רק בשלושת פיזטי 'סדר עולם' האחרים ('אז טרם נוסדו', 'אֲדָנִי רגובה', 'אז מראשית כל מפעל'), **שלא נודעו באשכנז** (פרט ל'אז טרם נוסדו' ובמגנצא בלבד)²⁰, ורק בשניים מהם ('אז טרם נוסדו' ו'אֲדָנִי רגובה') נוסף עונשו 'מדה כנגד מדה'²¹. הלא דבר הוא, כיצד אימצו חסידי אשכנז רעיון שכמעט ולא היה מוכר מפיזטי מקומם.

אפשר אפוא, שאימוץ הרעיון בקרב חסידי אשכנז נובע ממסורת מדרשית ארצישראלית שרווחה בקרבם מתקופה קדומה, ולא דרך הפייטנות. שכן בנוסף לפיזט הארצישראלי 'אז טרם נוסדו' המזכירו, הוא מוזכר בפיזטי 'סדר עולם' ארצישראליים אחרים **שכלל לא הגיעו לאירופה**, ומכאן ששורשו באחד ממדרשי חז"ל הארצישראליים.

עזים וְרַצְחָהוּ בְּמַקְלָה, וזה אינו כמפורש במקרא: וַיִּשְׁחַטוּ שְׁעִיר עִזִּים (בראשית לו לא), וכמודגש במדרשים שלפנינו, שהם שחטוהו כראוי (עי' בראשית רבה, פד ז, עמ' 1009, ועוד). וכבר העיר על כך יונה פרנקל, מהדירו של מחזור שבוועות (ראה: מחזור שבוועות, עמ' 344, ביאור לטור 189). אמנם נראה, שהפייטן או מקורו המשווה את מעשה הרמאות של יעקב למעשה הרמאות של בניו בדרך 'מדה כנגד מדה', השווה גם את פעולת בני יעקב ש'עיר עזים וְרַצְחָהוּ בְּמַקְלָה' למעשה אביהם ש"קפץ למקלאות תפש שני גְּדִיִּים **שלא פָּהֲלָה**", אע"פ שאכן מדובר בפסול **השחיטה** וכאן מדובר בפסול **לקיחת הגדיים**.¹⁷ ראה: מחזור שבוועות, מבוא, עמ' כד, כו.

18 עי' מחזור שבוועות, מבוא, עמ' כד.

19 בפיזט 'אלפיים שנה' טוענת התורה, כי יעקב חטא באומרו "מֵאֵת יְיָ דָּרְכִי נִסְתַּרְהָ", לאחר שסבר שחיה רעה טרפה את יוסף (מחזור שבוועות, עמ' 206), ובפיזט 'שעשוע יום יום' התורה לא טוענת כנגדו חטא של ממש, אלא, כלשונה: "לֹא נִפְלְטָה בְּגִדְךָ לְמָנָה" משום ש"לֹא שָׁקַט וְלֹא הִפְנָה" (שם, עמ' 248–249), שאינו פנוי לקבל את התורה עקב רוב טרדותיו וצרותיו.

20 בנוגע לתפוצת הקדושתאות השונות, ראה: מחזור שבוועות, מבוא, עמ' כב–כו.

21 אבל בפיזט 'אז מראשית כל מפעל', מהקדושתא 'אמרות יי' לר' יוסף טוב עלם, נזכר רק חטא רמאותו בלא עונשו:

צֹחָה לְעֵמוֹ תוֹרָה תְּמִימָה / צִלְף הַמֶּהָלֵל בְּמַדְע וְחֻכְמָה
צָנָה הוֹרִיחוֹ לְגָדוֹל בְּהִמָּה / צִיד הִבְיֵא לְהִטְעִימוֹ לִוְגְמָה
צָעַד הִלְזָה לְשֹׁגֵר הִבְהִמָּה / צִפְרֵי עִזִּים לָקַח מִשְׁמָה
צִנְאוֹר הִלְבִּישׁ בְּעוֹרוֹתָם לְגִלְמָה / צָג וַיִּבֹּא מִטַּעֲמִים בְּעֶרְמָה
צָנוּעַ יוֹלְדוֹ בְּמַתְלֹת רִימָה / צִדִּיקִים גְּנוּתָם לְעִשּׂוֹת מֶרְמָה
(מחזור שבוועות, עמ' 296).

כן בסדר עולם 'אגמי קרים' מקדושתא 'אפסי חוג' לשבועות, לר' אלעזר בירבי קליר, שכלל לא נודעה באירופה בימי הביניים, מסרבת התורה להינתן ליעקב אבינו מן הסיבה הזו:

רמיה לנגדך אינה שולמת

[...]

רם במדה בכל מקדמת

רמיית גדיים היתה מתאמת

רץ שעיר בן עז בבושה נכלמת 5

רשום חמישי חניטיו השביתו בעמת²².

ביאור: 1 רמיה לנגדך אינה שולמת: התורה מטעימה את סרובה להינתן ליעקב, ואומרת: אתה, הקב"ה, אינך יכול להשלים עם מעשי רמיה. | 3 רם: הקב"ה. במדה בכל מקדמת: כל דבר בעולם מדוד זה לעומת זה, מדה כנגד מדה. | 4 רמיית גדיים: רמאותו של יעקב באמצעות עורות הגדיים שנתעטף בהם כדי להידמות לעשו. היתה מתאמת: קיבל כנגדה דבר תואם, מדה כנגד מידה. | 5 רץ: נסתלק: שעיר בן עז: כינוי לעשו, שהיה איש שעיר ועז פנים. בבושה נכלמת: בבושה ובכלימה. ושיעור הטור: מחמת רמאותו של יעקב, נסתלק עשו מן הברכות בבושה. | 6 רשום חמישי: הדיבר החמישי שבעשרת הדברות, "כבד את אביך". חניטיו: בני יעקב. השביתו בעמת: נמנעו מלקיים ורימוהו, כנגד ('בעמת') חטאו של יעקב שלא כיבד את אביו ורימוהו.

היינו, בני יעקב ('חניטיו') השביתו את הדיבר החמישי "כבד את אביך", ורימו את אביהם, כנגד ('בעמת') חטא רמאותו של אביהם. כלומר, בניו רימוהו בגדי עזים כנגד רמאותו²³. גם ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי, בן דורו המבוגר של רב סעדיה גאון שפעל בארץ ישראל או באחת הקהילות הסמוכות לה, שם טענה זו בפי התורה בפיוטו 'שבעה דברים קדומים' לשבועות:

תמהון עש במחוללו / בגדיי עזים אשר האכילו / ובעורותם מדעת שכלו
תולדותיו כן עשו להתלו / גדי עזים שחטו למעלו / בבן זקונים שהיה לו
תרמית רימוהו כפעלו / ומדה במדה פרעו לו / כי פועל אדם ישלם לו²⁴.

ביאור: 1 תמהון: בלבול, מבוכה. עש: עשה, ומדובר ביעקב. במחוללו: ביוצרו, הוא יצחק אביו. ובעורותם: בעורות גדיי העזים שלבש על ידיו וחלקת צוארו. מדעת שכלו: הפך את דעתו, כמו 'שכל את ידיו' (בראשית מוז יד). | 2 תולדותיו: בניו של יעקב. להתלו: לרמותו. למעלו: כדי למעול באמון שנתן בהם. בבן זקונים: ביוסף. | 3 כפעלו: כפי שרימה את אביו. כי פועל אדם ישלם לו: איוב לד יא.

²² קדושתאות ליום מתן תורה, עמ' 188. פיוט זה לא נודע באירופה בימי הביניים, ראה: שם, מבוא, עמ' 24-27.
²³ גם בסדר עולם 'אראלי ערפל', לר' אלעזר בירבי קליר, מתוארת סרובה של התורה להינתן ליעקב מחמת רמאותו, אלא ששם כורך הפייטן חטא נוסף ביעקב, נישואיו לארבע אחיות, ומאידך השמיט את מעשה הרמאות של בני יעקב שכנגד רמאותו. כן טוענת התורה בפיוט זה: "צדיק אשר הקדש / מרחם מקדש / ארבע אחיות קנשא?!" //

פיוט ‘סדר עולם’ זה לא היה מוכר באירופה אלא רק באזורו של הפייטן, ומשם, מהגניזה הקהירית, חזר ונתגלה בימינו²⁵. וכך פיוט ‘סדר עולם’ אחר שלו, ‘אז קדם נבראים’, בו הוא שוב מגלגל בדבר הדופי שמצאה התורה ביעקב:

שוגה בהיות עששים / כמשגה עורים ממששים / באין עינים מגששים
שטף בפרשים / וידיו מלבשים / עורות גדיי תישישים
שקר בהורו ככחשים / רגליהם השים / ועל מרמה הם חשים
שלמוהו בני שרשים / מחלציו משורשים / מדה במדה מגדישים
שחטו שעיר מרכושים / וטבלו כתונת תלבשים / וגם המה בזאת נענשים²⁶.

ביאור: 1 שוגה: מטעה. ומדובר כאן ביעקב. בהיות עששים: כאשר עששו עיני יצחק אביו. כמשגה עורים: על-פי דברים כז יח: “ארור משגה עור בדרך”. ממששים: אשר בגלל עוורונם ממששים בידיהם את דרכם. באין עינים מגששים: על-פי ישעיה נט י: “וכאין עינים נגששה”. | 2 שטף: עורות גדיי העזים שהלבישה רבקה את יעקב. בפרשים: כאשר פורש ליעקב ללבשם. | 3 שקר בהורו: יעקב שיקר את הורו, את יצחק אביו, שהוא עשו בנו. ככחשים: כאנשים הרגילים לשקר. רגליהם השים, ועל מרמה הם חשים: על-פי איוב לא ה: “ותחש על מרמה רגלי”. ואיני יודע להלום תיבת “השים”. | 4 שלמוהו: גמלו לו, ליעקב. בני שרשים: בני האבות, והכוונה לבני יעקב. מחלציו משורשים: יוצאי חלציו של יעקב. מדה במדה מגדישים: נהגו בו כדרך רמאותו, במדה גדושה ויתרה. | 5 מרכושים: מרכושם. היינו, השעיר היה מרכושם של בני יעקב. כתונת תלבשים: לבוש הכתונת. וגם המה בזאת נענשים: גם האחים עצמם נענשו על תרמיתם.

כיוצא בזה נתפייט בפיוט ‘סדר עולם’ אחר, ‘טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה’, הקרוב מאוד לפיוט ‘אז טרם נוסדו’ לר’ יוחנן הכהן בירבי יהושע, שכבר הובא לעיל²⁷:

- צדה ברמיות השכיל / ולאביו אותה האכיל / ברכה לישא! (קדושתאות ליום מתן תורה, עמ’ 277; על ייחוס הפיוט לקלירי, ראה מאמרי: ‘נטילת רשות מהתורה לברוא את העולם’, עמ’ 9-10 הערה 24).
- 24 ע’ הכהן, קדושתאותיו של ר’ שלמה סולימן אלסנג’ארי למועדי השנה, ע”ד, ב, ירושלים תשסד, עמ’ 115-116. לזמנו ומקומו של הפייטן, ראה: שם, א, עמ’ 222-240.
- 25 כן עולה מרשימת כתבי-היד ששימשו למהדורת הפיוט, ראה: קדושתאותיו של ר’ שלמה סולימן אלסנג’ארי למועדי השנה, ב, עמ’ 121-123. ובכלל, כל פיוט ר’ שלמה סולימן אלסנג’ארי לא הגיעו למחזורי התפילה האירופיים, פרט לחלק מזערי מהם שנקלט במנהגי תפילה נדחים, כמו מחזור תפילתם של יהודי כפא (חצי האי קרים). ראה: ע’ הכהן, ‘לשאלת תפוצת קדושתאותיו של ר’ שלמה סולימן ולתולדות מחקר פייטנותו’, מחקרי ירושלים בספרות עברית, כא (תשסו), עמ’ 47-89.
- 26 קדושתאותיו של ר’ שלמה סולימן אלסנג’ארי למועדי השנה, ב, עמ’ 158-159, בתוספת תקוני המהדיר. גם פיוט זה נשתמר בגניזה הקהירית בלבד, ראה: שם, עמ’ 163-167, לרשימת כתבי-היד ששימשו לההדרת הפיוט.
- 27 לעיל, ליד הערה 15.

רחום וְחֹנֶן שְׁעִי בְּדִבְרֶיךָ
 כִּי כָל צָפוֹי וְנִעְלָם מֵאֵתְךָ
 בְּעוֹרוֹת רִמָּה בְּהוֹרוֹ וְלֹא טָעַן אֵימָתְךָ
 הִיָּה לוֹ לְהֶאָזִין עֲתִירְתְּךָ
 וְלִנְצֹר 'כְּכֹד' הַכְּתוּב בְּתוֹרָתְךָ 5
 וְיִנְיֹו טָבְלוּ בְּדָם כְּתִנֶּת וְרִמּוּ בּוֹ לְעִמָּתְךָ
 וְאִף הֵם לֹא שָׁמוּ עַל לֵב דְּבַר תּוֹרָתְךָ.²⁸

ביאור: כל הקטע הם דברי התורה להקב"ה, המסבירה מדוע אין ברצונה להינתן ליעקב. 1 רחום וְחֹנֶן: כינוי-פנייה להקב"ה, על-שום שמות לדו. **שְׁעִי בדברתך**: שעה (פנה) אלי בדיבורך. | 2 **כִּי כָל צָפוֹי וְנִעְלָם מאתך**: כי כל הצפוי להיות בעתיד, הנעלם ולא ידוע כעת, 'מאתך', הוא ממך וידוע לך. ובכך מסבירה התורה עוד קודם בריאת העולם (או עלה במחשבתו של הקב"ה לתת את התורה לבני אדם, ואז אמרה התורה את הטענה הנוכחית בכלל שאר טענותיה), כיצד הקב"ה אמור להתייחס לחטאו של יעקב (שתזכיר בטורים הבאים) העתיד להיות. | 3 **בעורות**: בעורות גדיי העזים שעטף בהם את ידיו וצווארו כדי להידמות לעשו. **בהורו**: באביו, ביצחק. **ולא טען אימתך**: ולא קיבל על עצמו יראתך. | 4 **להאזין**: לשמוע, לקבל. **עתירתך**: בקשתך, וכאן במובן של ציווי והוראה. | 5 **ולנצור**: ולשמור. **'ככד' הכתוב בתורתך**: "כבד את אביך" (שמות כ"ב). | 6 **וינינו**: צאצאיו של יעקב, היינו בניו. **ורמו בו**: את יעקב אביהם. **לעמתך**: כנגד צוויך. | 7 **ואף הם**: גם בני יעקב. **לא שמו על לב**: לא נתנו ללבם. **דבר תורתך**: הנאמר בתורה.

ובכן, ששה פיוטים – מהם קדומים ביותר – חוזרים על הרעיון, ששחיטת שעיר העזים וטבילת כתונת יוסף בדמו היו כנגד הונאת יעקב את אביו ב"עורות גדיי העזים", מדה כנגד מדה, אולם לא מצאנו אותו במקורות קדומים אחרים מלבד הפיוטים.

ג. במדרשים מאוחרים ובחיבורי בני ספרד

במדרשים קדומים לא מצאנו זכר לרעיון המדובר אלא רק במדרש קטוע ומאוחר, ששרידיו עלו מהגניזה הקהירית וכנראה לא היה נפוץ מחוץ למקומו, מצרים או ארצות המזרח:

...וכשם שמשלם הקב"ה לבני אדם טובה, מידה כנגד מידה, כך הוא משלם לבני אדם רעה, מידה כנגד מידה... ואפילו לצדיקי עולם משלם מידה כנגד מידה: יעקב אבינו

28 י' יהלום, "טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה": סדר ה' קנני בלתי נודע לשבועות/ גנוי קדם, יא (תשעה), עמ' 95-96. על זיקת הפיוט הנוכחי לפיוט 'או טרם נוסדו' לר' יוחנן הכהן, עד שכפי הנראה אחד מהם נכתב בעקבות חברו, בלא להכריע מי מהם קדם, ראה: יהלום, שם, עמ' 70 ואילך. הוא אמנם ניסה להקדים את 'או טרם נוסדו' לתקופה הקדם-ינאית ובעקבות זאת לייחס את הפיוט שלפנינו ('טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה') לר' יוחנן הכהן, אך אין דבריו עומדים במבחן הבקורות. ראה מאמרי 'טבילת רשות מהתורה לברוא את העולם', סגולה, גליון 28 (כד בתשרי תשפג), עמ' 4 הערה 12.

רימה באביו בעורות גדיי העזים, ובניו רימו בו בגדי העזים - ‘וישחטו שעיר עזים ויטבלו את הכתנת בדם’...²⁹.

זמנו של מדרש זה לא נודע בבירור, אך ניכר ממנו איחורו³⁰, ואפשר אם כן שהוא מאוחר לפייטנים הקלאסיים - ר’ יוחנן הכהן בירבי יהושע וחבירו בעל הפיוט ‘טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה’ - עד שאין לשלול את האפשרות שבעל המדרש שאב את הרעיון מן הפיוטים! שכבר ידענו, שבכמה מקומות השפיעו הפיוטים על המדרשים המאוחרים³¹. כן גם ‘ספר הזוהר’, החוזר על הרעיון בשפתו³², לא היה מוכר כמובן לפייטנים, שכן נתגלה הרבה אחרי זמנם. במדרש מאוחר נוסף, ‘מדרש אבכי”ר’, שנתחבר כנראה בדרום איטליה בשלהי המאה העשירית, נזכר שמץ מענייננו:

‘אם תתן ערבון’ וכו’ (בראשית לח יז). אמרה לו³³: אתם רגילין לרמות בגדי העזים. **אביך רימה לאביו בעורות גדיי העזים, ואחיק - ‘וישחטו שעיר העזים’, וגם אתה אומר: ‘אנכי אשלח גדי עזים’ (בראשית שם). לך, ‘אם תתן ערבון’ וכו’. אבכי”ר**³⁴.

מדרש זה אינו מזכיר את הרעיון של מדה כנגד מדה, ש’וישחטו שעיר עזים’ הוא כתמורה על ‘עורות גדיי העזים’, אך עדיין יש בו קורטוב מן העניין. גם אפשר שקטע דרשני זה התפתח מרעיון מדה כנגד מדה שבשחיטת השעיר במכירת יוסף.

באשר לתקופת הראשונים, העניין נזכר כאמור בכתבי חסידי אשכנז³⁵, אבל כמעט לא בקרב חכמי ספרד, אלא רק בשלהי תקופת הראשונים, אצל ר’ אברהם סבע, ממגורשי ספרד, בספרו ‘צדור המור’:

ואחר שבא ראובן וצעק בקול מר והלך לו, לקחו שעיר עזים ושחטוהו, לרמות ליעקב אביהם, כמו שהוא רמה ליצחק אביו בעורות גדיי העזים לקבל הברכות, כמאמרם

²⁹ ל’ גינצבורג, גנזי שעכטער, א, ניו יורק תרפח, עמ’ 139-140.

³⁰ על זמנו של המדרש, ראה גנזי שעכטער, שם, עמ’ 136: “הדרשות הן מעשה ידי אמן גדול שיועד לסדר דבריו באופן נרצה. הוא ארכן בדרך הדרשנים האחרונים...”; שם, עמ’ 138: “הקטע הזה הוא שריד של מדרש שנתחבר בדורות האחרונים, שכפי הנראה השתמש כבר בתלמוד בבלי...”.

³¹ ראה: ש’ אליצור, ‘מפיוט למדרש’, ספר היוכל לרב מרדכי ברויא, ב, בעריכת מ’ בראשר, ירושלים תשנב, עמ’ 383-397; הנ”ל, ‘לדרכי עיצובה של הדרשה האנלוגית בפיוטים’, היגיון ליונה: היבטים חדשים בחקר ספרות המדרש, האגדה והפיוט [...], בעריכת י’ לוינסון ואחרים, ירושלים תשסו, עמ’ 499-528; הנ”ל, ‘מבית מדרשם של פייטננו הקדומים’, דרך אגדה, יב (תשעג), עמ’ 283-308.

³² עי’ לעיל, הערה 12.

³³ אמרה תמר ליהודה.

³⁴ פירוש ר’ אפרים ב”ר שמשון וגדולי אשכנז הקדמונים, א, פרשת וישב, מהדורת הרב י’ קלוגמאן, ירושלים תשננ, עמ’ קלג. לזמנו ומקומו של ‘מדרש אבכי”ר’, ראה: ע’ גאולה, מדרשי אגדה אבודים הידועים מאשכנז בלבד: אבכיר, אספה ודברים זוטא, ע”ד, א, ירושלים תשסו, עמ’ 111-113.

³⁵ ראה לעיל, תת: פרק א.

זכרונם לברכה... למרק חטאתו שחטא עם אביו לרמותו בעורות גדי עזים³⁶.

מסתבר מהופעתו המאוחרת של העניין בקרב חכמי ספרד, שהוא נתגלגל אליהם ממקום אחר, וכנראה מאשכנז.

ד. שעיר לכפר

בדומה להנהגת מדה כנגד מדה, המשמשת כגמול המעשה, קיימת הנהגה שתכליתה כפרה על החטא באמצעות עשיית פעולה חיובית הדומה למעשה החטא. הנהגת מדה כנגד מדה הביאה לטבילת כנתנת יוסף בדמו של השעיר בדומה למעשה התרמית שבוצע בעורות גדיי העזים, ואילו בהנהגה הקרובה, המכפרת, נצטוו ישראל להקריב שעיר עזים במועדים שונים כדי לכפר על ההטבלה בדם גדי העזים. כן שנינו בתורת כהנים³⁷:

הלא אף ישראל צריכים כפרה, שנאמר (ויקרא ט ג): 'ואל בני ישראל תדבר לאמר: קחו **שעיר עזים לחטאת**...' אמר להם: אתם יש בידכם בתחילה ויש בידכם בסוף. יש בידכם בתחילה - **‘וישחטו שעיר עזים’**; ויש בידכם בסוף - 'עשו להם עגל מסכה', **יבא שעיר עזים וכפר על מעשה עזים**, יבא עגל וכפר על מעשה עגל³⁸.

למדרש זה, שעיר העזים שהוקרב ביום השמיני למילואים בא לכפר על שחיתת השעיר במכירת יוסף.

לעומת זאת, ר' אלעזר בירבי קליר, מפייטני ארץ ישראל הקדומים, מציע לכפרה זו שעיר עזים אחר, את השעיר שהקריבו הנשיאים בחנוכת המשכן, בכלל שאר קרבנותיהם³⁹. כן הוא מפייט בסילוק 'מנשה את אפרים', מקדושתא 'אתן חלק לשבעה ולשמונה' לחנוכה:

וּכְמוּ שְׁמוֹתֶם לְמִקְרָא אֶב נִקְרָאוּ / בְּנֵי תְשׁוּרְתָם לְיִשְׁרוּת אֶב הִקְרָאוּ
קַעֲרַת כֶּסֶף / מוֹל גִּבִּיעַ כֶּסֶף
מְזֻרֵק כֶּסֶף / מוֹל מִכְרֶם בְּכֶסֶף
כֶּף קְטוֹרֶת עֲשֻׁרֶת / כִּקִּים דְּבָרוֹת עֲשֻׁרֶת

36 צור המור, א, בראשית לו לא, מהדורות הרב ב' ויכלדר, בני-ברק תשנ, עמ' רנו.

37 ספרא דבי רב, פרשת שמיני, מכילתא דמילואים, ג, מהדורת א"ה ווייס, ווינא תרכב, דף מג ע"ג.

38 למקבילות המדרש, ראה: תורה שלמה, בראשית לו, אות קפ, בביאור, ובכל הנסמך שם, ותנא ושייר! ראה מדרש הגדול, בראשית לו לא, מהדורות מ' מרגליות, ירושלים תשנו, עמ' תרלח: "וישחטו שעיר עזים"... אימתי נפרע מהם, 'ואל בני ישראל תדבר לאמר, קחו שעיר עזים'; מדרש חדש על התורה, ויקרא ט א, מהדורת ג' וכמן, ירושלים תשעג, עמ' 130: "ואל בני ישראל תדבר לאמר, קחו שעיר וגו', 'עזים', על שם 'יטבלו את הכנתת בדם'..."

39 במדבר ז יב-טז: 'וְיָהּיִהּ הַמִּקְרִיב בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֶת הַקֶּרְבֵּנוֹ, נִחְשׁוֹן בֶּן עֲמִינָדָב לְמִטֵּה יְהוּדָה. וְקֶרְבֵּנוֹ קַעֲרַת כֶּסֶף אֶחָת... מְזֻרֵק אֶחָד כֶּסֶף... שְׁנֵיהֶם מְלֵאִים סֶלֶת בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן לְמִנְחָה. כֶּף אֶחָת, עֲשֻׁרָה זָהָב, מְלֵאָה קְטֹרֶת. פֶּר אֶחָד בֶּן בָּקָר, אֵיל אֶחָד, כֶּבֶשׂ אֶחָד בֶּן שָׁנָתוֹ לְעֹלָה. שְׁעִיר עִזִּים אֶחָד לְחֹטָאת'. וכן הקריבו נשיאי השבטים האחרים, ראה שם בהמשך הפרשה.

שְׁעִיר עִזִּים / לְשַׁחֲטוֹ שְׁעִיר עִזִּים

שְׁבַעַה עֶשֶׂר שְׁלָמִים / עַל מִכִּירַת שְׁבַע עֶשְׂרֵה מִשְׁלָמִים⁴⁰.

ביאור: 1 וכמו שמותם למקרא אב נקרא: כפי ששמות נשיאי אפרים ומנשה ואבותיהם נקראו בשל מה שאירע לאביהם הקדום, יוסף, כפי שנתפרט בטורים הקודמים. **כן תשורתם לישורת אב הקראו:** כן קרבנותיהם (‘תשורתם’) הובאו כנגד מעשי אבותיהם. והנושא הוא קרבנותיהם של נשיאי אפרים ומנשה שהביאו לחנוכת המזבח; עי’ במדבר ז יג ואילך (הפייטן מדבר על קרבנות נשיאי אפרים ומנשה, צאצאי יוסף, אך כמסתבר כוונתו גם לקרבנותיהם של שאר הנשיאים, שהיו זהים להם). | 2 **קצרת כסף:** שהקריבו הנשיאים. **מול גביע כסף:** כנגד גביע הכסף שנמצא באמתחת בנימין; עי’ בראשית מד יב. | 3 **מזרק כסף:** שהקריבו הנשיאים. **מול מכרם בכסף:** כנגד מכירת יוסף בכסף. השווה במדבר רבה, יד ה (המאוחר לפייטן): “מזרק אחד כסף, זה היה יוסף שזנרק מאביו ונמכר למצרים”. | 4 **כף קטורת עשרת:** שהביאו הנשיאים בקרבנם. **קקיים דברות עשרת:** כנגד יוסף שקיים את עשרת הדברות “עד שלא ניתנו בסיני” (תנ”ב, נשא, לד). | 6 **שעיר עזים:** שהקריבו הנשיאים. **לשחטו שעיר עזים:** כנגד אחי יוסף ששחטו שעיר עזים בשביל להטביל בדמו את הכתונת. | 7 **שבעה עשר שלמים:** שבע עשרה קרבנות שלמים הביאו הנשיאים (שני בקר, חמשה אילים, חמשה עתודים וחמשה כבשים; עי’ במדבר ז יז). **על מכירת שבע עשרה משלמים:** כנגד מכירתם ליוסף בהיותו בן שבע עשרה שנה שלמים; עי’ בראשית לו ב.

לדעת פייטננו, קרבנות הנשיאים באו כנגד אירועים מחייהם של אבות האומה, והשעיר בא כנגד השעיר שנשחט במכירת יוסף⁴¹, לכפר על אותו מעשה. פייטננו חוזר על הרעיון במקום נוסף בקדושתא זו, בפיוט ‘איתנני אות בחנך’, אך הוסיף שם, שהשעיר שהקריבו הנשיאים מכפר גם על אדם שנטמא בקבר לא נודע ונכנס למקדש או אכל קודש:

תְּשַׁרוּ שְׁעִיר עִזִּים לְחַטֵּא קֶבֶר הַתְּהוֹם
תּוֹעֲבוֹת שְׁעִיר לְהִשְׁקִיעַ בְּתֵהוֹם
תְּשַׁלֹּם שְׁבַעַה עֶשֶׂר שְׁלָמִים בְּסַ חֲתוּם
מִכִּירַת שְׁבַעַה עֶשְׂרֵה אֶחָ לִיתוּם⁴².

ביאור: 1 **תשורו:** הביאו כתשורה, הקריבו. **לחטא:** לכפר. **קבר התהום:** על אדם שנטמא מקבר לא נודע ונכנס למקדש או אכל קודש. ראה ספרי, במדבר, פיסקא נא, מהדורת ח”ש הורוויץ,

⁴⁰ אלעזר בירבי קליר: פיוטים לחנוכה (מוסף פעמים 4), מהדורת א’ מינץ-מנור, ירושלים תשפב, עמ’ 132.

⁴¹ השווה במדבר רבה, יד יג, המאוחר לפייטננו: “שעיר עזים אחד לחטאת/ כנגד יהודה, שהוא הביא לאביו כתונת הפסים של יוסף, שהטבילוהו בדם השעיר, שנאמר: ‘וישחטו שעיר עזים’ וגו’, ויהודה הביא לאביו, ואמר: ‘הכר נא הכתונת בנך’ וגו’...”.

⁴² אלעזר בירבי קליר: פיוטים לחנוכה, עמ’ 128.

לייפציג תרעז, עמ' 53: "שעיר עזים אחד לחטאת' (במדבר ז טז), לכפר על קבר התהום". אך שם, פיסקא קמה, עמ' 193, אמרו, שהשעיר הקרב בראשי חדשים (עי' במדבר כח טו) מכפר על קבר התהום. | 2 **תועבות שעיר להשקיע בתהום**: כנראה: להשכיח (להשקיע בתהום) את חטא שחיטת השעיר במכירת יוסף. ולא נראה לפרש: 'שעיר' הוא אדום, והפייטן מבקש, שהקב"ה ישמיד תועבותיהם. כי בכל העניין (במחרוזות זו ובמחרוזות קודמת) הוקבלו קרבנות הנשיאים לאבות האומה ומעשיהם. | 3 **תשלום שבעה עשר שלמים**: בהקרב (תשלום) שבע עשרה קרבנות שלמים (שני בקר, חמשה אילים, חמשה עתודים וחמשה כבשים; עי' במדבר ז יז). **בם חתום**: בהם נחתמו קרבנות הנשיאים. | 4 **מכירת שבע עשרה אח ליתום**: להסיר (ליתום, מלשון לכלות) את חטא מכירת יוסף, שהיה בן שבע עשרה שנה.

לשתי הדעות בדבר זהותו של שעיר העזים המכפר על שחיטת השעיר במכירת יוסף – השעיר שהוקרב ביום השמיני של המילואים או השעיר שהקריבו הנשיאים בחנוכת המשכן – מצטרפת דעה שלישית, קדומה יותר, שלכפרת חטא זה נועד שעיר העזים הקרב **ביום הכיפורים**! דעה זו מופיעה ב'ספר היובלים', חיבור חיצוני קדום שנכתב כמאה שנה קודם חורבן בית שני:

ובני יעקב שחטו שעיר עזים ויטמאו את שמלת יוסף בדמו, וישלחו אל יעקב אביהם **בעשירי לחודש השביעי**. ויתאבל כל אותו הלילה, כי בערב הביאו אותה לו. ויקדח באבל על מותו ויאמר, כי חיה רעה טרפה את יוסף... על כן נחקק על בני ישראל **להתענות בעשרה בחודש השביעי**, ביום אשר הביאו אל יעקב אביו את אשר העציבו על יוסף, **לכפר בו להם בשעיר עזים, בעשרה בחודש השביעי**, פעם בשנה, על חטאיהם, כי העציבו נפש אביהם על יוסף בנו ⁴³.

מעשה מכירת יוסף וטבילת כותנתו בדם השעיר הנשחט היו, לדעת 'ספר היובלים', ביום הכיפורים, ולכן, זה כנגד זה, יש להקריב ביום זה, בכל שנה ושנה, שעיר עזים, לכפר לישראל על אותו חטא ⁴⁴.

⁴³ ספר היובלים, לד 12-13, 18, מהדורת ותרגום כ' ורמן, ירושלים תשעה, עמ' 446-447.

⁴⁴ אמנם איני יודע, אם כוונת 'ספר היובלים' לשעיר עזים שקרב במקדש או לשעיר השני שנשלח לעזאזל. עי' ויקרא טז ו ואילך. על הזיקה בין השעיר שנשחט במכירת יוסף לשעיר של יום הכיפורים, ראה גם הקטע המשונה שהובא בספר 'אלדרה אלמנתכ'בה' (=המרגלית הנבחרת) לחכם התימני, ר' זכריה הרופא, שנכתב קצת אחרי שנת ה'קצ"א (1430):

שעיר יוסף נתפלל עליו יעקב וחייה כמה שנים, והוא שהיה עם ישראל במדבר והוא שעלה לעזאזל, גורל לה, א"ל הקב"ה: בשביל שנצטערת במכירת יוסף, חיך שאני בוחר לך קרבן לפני (נדפס אצל: A. Marx, 'Margoliouth's Catalogue of Miscellaneous MSS. and Charters in (the British Museum', JQR, NS, 7 [1916-1917], p. 133

עוד בנוגע למאמר משונה זה, שסופו בלבד הובא כאן, ראה מאמרי: 'חמש הערות על פרשת חלומות יוסף ומכירתו', סגולה, גליון 30 (יט בכסלו תשפג), עמ' 12-13 הערות 35-36.

מאמרים נוספים על פרשיות חומש בראשית

פרשת בראשית: 'נטילת רשות מהתורה לברוא את העולם', סגולה, גליון 28. [להורדה](#).

פרשת נח: 'שקיעי מדרש עלומים: פרשת נח', סגולה, גליון 7. [להורדה](#).

פרשת לך לך: 'דרשה לברית מילה לתלמיד רבינו יהודה החסיד', ירושתנו, ד (תשע).
[להורדה](#).

פרשת וירא: 'אימתי ביקרו המלאכים אצל אברהם', סגולה, גליון 23. [להורדה](#).

פרשת וירא (הפטרה): 'השם המפורש שנרשם על משענת אלישע', מוריה, שנה לא
(תשעא). [להורדה](#).

פרשת תולדות: 'נזיד עדשים ומלח', סגולה, גליון 8. [להורדה](#).

פרשת וישלח: 'שני פרטים מחודשים על חלקת השדה שקנה יעקב אבינו סמוך
לשכם', סגולה גליון 9. [להורדה](#).

פרשת וישב: 'שקיעי מדרש ופרשנות בפרשת חלומות יוסף ומכירתו: בין הפייטנות
הקדומה לספרות הגנוזה של ימי הבית השני', סגולה, גליון 10. [להורדה](#).